

SAVAŞ FENOMENOLOJİSİ ÜZERİNE ÜÇ ÖNERME*

THREE PROPOSITIONS ON THE PHENOMENOLOGY OF WAR

SHANE BRIGHTON**
Çeviren: TUBA YILMAZ***

Sosyal ve politik hayatta savaştan etkilenmeyen çok azdır. Fenomenolojik bir bakış açısıyla ele aldığımızda bu durum bir dizi sorular ortaya çıkarır: Savaş, kendini yaşam dünyasında¹ en azından “barışta” nasıl gösterir? Nasıl ve hangi etkiyle yer alır? “Maksatlı bir nesne” olarak düşünüldüğünde- bir “benim için” ve “bizim için”- nasıl hak iddia edilebilir? Günlük sosyalliği sağlayan “ben”, “biz” ve “diğer”ini nasıl oluşturur? Hem kendi tarihsel özelinde ve genel yeni bakış açısı önermesinde fenomenolojik çalışma nasıl olabilir? Bu çalışma üç önerme sunuyor. İlki savaşı teorize etmenin zorlukları ile ilgilidir. Diğerleri, savaşın böyle bir görüşle ilişkilendirilebilecek gerici vitalizm² ya da estetikleşmeyi önleyen yollarla üretken bir güç olarak nasıl düşünülebileceğiyle alakalıdır.

- 1 Yaşam-Dünyası: Yaşanan deneyimin dünyası olarak yaşam-dünyası fikri, Husserl’in, en son ve büyük ölçüde ölümünden sonra yayımlanmış olan *Avrupa Bilimlerinin Krizi ve Transandantal Fenomenoloji* adlı çalışmasından türetilen bir kavram olup, Husserl tarafından, “doğrudan deneyimin dünyası”, “hâlihazırda orada” olan, “önceden verilen” dünya, “doğal, asli tutum” içerisinde kavranan dünya ve “orijinal doğal yaşam”ın dünyası şeklinde tasvir edilir. Husserl, (1) Greklerden ödünç alınan, yaşama yönelik teorik tutumumuz ile (2) tüm kuramlaştırmaların kendisine dayandığı ve kendisi yoluyla tüm kuramlaştırmaların nihai olarak türetildiği yaşama yönelik doğal, teori öncesi tutumumuz arasında eleştirel tarihsel ve fenomenolojik bir ayrım yapar. Söz konusu ayrımın amacı ise birbirinden ayrılmış teknikleşme suretiyle kaynaklarına yabancı, yabancılaşan modern bilimleri tekrar kaynaklarına geri götürmektir. İşte Husserl’in, teori öncesi bir tutum içerisinde, temelde sezilebilen bir evren, asli bir açıklıklar alanı olduğunu vurguladığı yaşam-dünyası, kendine yönelik bilincin algıda açığa verdiği “kendinde şey” olup, dolayimsız mevcudiyet içinde deneyimlenen ve sezginin bütün diğer tarzlarının ise söz konusu “kendinde şeyin” bir tezahürü olduğu bir dünya olarak, gerek Avrupa bilimlerinin gerekse Avrupa insanlığının içine düştüğü krizi önleme niyetiyle geliştirilmiş fenomenolojik bir kavramdır (ÇN). Bk. Kasım Küçükkalp, *Husserl, Say yay.*, 2006, İstanbul, s. 186.
- 2 Dirimselcilik: Canlı doğayla cansız doğa, organik fenomenlerle inorganik fenomenler arasında mutlak ve kesin bir ayrımın bulunduğunu dile getiren dirimselcilik, mekanizmin tam karşısında yer alır. Canlı doğa ile cansız doğa arasında bir ayrım yapmayan ve canlı varlıkları da kesinlikle fiziko-kimyasal yasalara tâbi

* Makalenin yayım künyesi: Brighton, Shane (2011), *Three Propositions on the Phenomenology of War*, International Political Sociology, 5 (1). pp. 101-105. ISSN 1749-5679.

** Dr. Sussex Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler bölümü öğretim üyesi.

*** İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı doktora öğrencisi.

Savaşı “nesnenin kendisi” olarak ele almaktan uzak olan uluslararası ilişkilerdeki merkezi gelenekler, önemli ölçüde eksik kuramlaşma eğilimi gösterir. Uluslararası ilişkiler müfredatı ve ders kitaplarında yirminci yüzyıl krizinin izlerinin, sonrasında da 1945’te Soğuk Savaş ve Birleşmiş Milletler sisteminin ortaya çıkışının özetlenmesi olağandışı bir durum değildir. Sonuçlarının genel farkındalığının ötesinde aradan geçenler -bu dönüşümün yöntemi- sürekli pedagojik veya teorik ilgiye değer değildir. Bu disiplinin [uluslararası ilişkilerin] merkezi gelenekleri, savaş sürekli daha temel süreçlerin sonucuna indiriyor: Anarşi koşullarında rekabet eden siyasi birimler, sermayenin çelişkileri, demokratik normların genişlemesi ve demokratik olmayan yönetimin düzensizleştirici etkileri... Her birinde savaş, yazılmış, ikincil veya epifenomenal³ olarak görünür. Kuşkusuz savaş merkezli stratejik ve güvenlik çalışmalarının alt alanları daha fazla politika odaklı olma yoluyla savaş teorilerini çoğu kez kısıtlanmaktadır. Ona içeriden hâkim olmak veya ondan güvenlik elde etmek için araçsallaştırılmış, kendisiyle daha az ilgilenen bir savaş hesabına yönelirler.

Deneyimleyenlerin savaş tecrübeleri üzerindeki yansımaları, bir şekilde, bize Clausewitz gibi “organik fenomenologlar” tarafından sağlanır. Savaşta bir fenomen olarak ortaya çıkan sınırlayıcı faktörlere ilişkin stratejik teori olasılığını dikkate alır. Clausewitz için herhangi bir pozitif savaş teorisinin sınırları, savaşma deneyiminden kaynaklanır. Savaş kendisini, savaşta, liderin entelektüel mücadelelerine kadar öngörülemez bir ihtimalsizlik ve muamma alanı olarak gösterir ve “akıl yürütme akademik spekülasyonda normal olandan oldukça farklı bir şekilde kırılır” (Clausewitz 1976:113). Sonuçlar kesin olarak tahmin edilemez, varsayımlar şiddetli bir şekilde üretilmez ve yenileri oluşturulur. Oluşturulan büyük ateşin sıklığından dolayı savaş, temel düşünce kararlarını sekteye uğratar. Şiddetli bir karşılık verme süreci

olduğunu öne süren mekanistlerin, bir açıklamanın gerçek doğasının ne ve nasıl olması gerektiğiyle ilgili metafizik ya da epistemolojik kabullerin etkisi altında kaldığını öne süren dirimselciliğe göre, canlı bir varlığın faaliyetleri, fonksiyonları, canlı varlıkta var olan bir güç, ilke ya da enerjinin tezahürleridir. Canlı varlıkların faaliyetlerinde ifadesini bulan bu güç, fizikî bir güç değildir; elle tutulmayan, gözle görülemeyen bu güç, dirimselciliğe göre, cansız öğelerin, fiziko- kimyasal süreçlerin bir bileşimine indirgenemeyecek olan canlı varlıklara birtakım özellikler, cansız varlıklarda görülmeyen birtakım nitelikler kazandırır (ÇN). Bk. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, 1996, Ankara, s. 148.

- 3 Bir sürece eşlik eden, aynı sürecin daha sonraki gelişiminde hiçbir rolü bulunmayan, sürece özsel hiçbir katkısı olmayan ikincil öge ya da yan ürün; başka bir olayla birlikte var olsa, başka bir sürece eşlik etse de o olayın ortaya çıkışında veya o sürecin oluşumunda hiçbir katkısı bulunmayan olay. Epifenomene en iyi örnek, yalnızca, uyku sırasında söz konusu olan biyokimyasal ve nörolojik olaylara eşlik eden düşlerdir. Aynı çerçeve içinde, epifenomenin, bilinci dünyanın maddi içeriğinin pasif bir yansıması olarak açıklama işinde kullanıldığını söyleyebiliriz, (ÇN) bk. Ahmet Cevizci, age, s. 302.

olarak “Clausewitzian savaşı,”⁴ her zaman kavramsal algılamının ötesinde, her zaman bir belirsizlik alanıdır, her zaman potansiyel olarak tam komuta etme girişiminden fazlasıdır.

Bu nedenle savaş fenomenolojisi ile ilgili ilk öneri, kasıtlı bir nesne olarak savaşı bilmenin ötesinde bir arzunun ortaya çıkmasıdır. Savaş fenomenolojisinin işaret ettiği ve sorguladığı bağlantılar, bilinen veya önemsenmeyen bilgi nesnelerinin ve anlam yapılarının beklenmedik olaylarla bozulması ve yeniden oluşturulması ile ilgili tanım alanına doğru genişlemesiyle bozulur ve değişir.

Etik ve siyaset hakkındaki en önemli fenomenolojik çalışmalar arasında Emmanuel Levinas’ın yazdığı yazı bulunmaktadır. Bu yazı, bizi savaş deneyimleri hakkında temel olarak bilgilendirdi. *Totality and Infinity*’nin⁵ açılış argümanlarında, savaşın merkeziliğinin hem tanımlandığı hem de parçası olduğu felsefenin nesnel düzenine dikkat çekti. Savaşın şiddetinin gözlenmesi “insanların sürekliliklerini kesintiye uğratan yok olma veya yaralanmayı çok fazla içermez, onlara hiçbirinin mesafesini koruyamayacağı düzende artık kendilerini tanıyamayacakları roller oynatır” (Levinas 1969: 21). Buna tabi olanlar için savaş, “şimdiye kadar kendi kimliğine demir atmış varlıkların harekete geçişi... kaçıışı olmayan nesnel bir düzen tarafından” (age.) bir biçim alır. Böylece, Clausewitz’in fenomenolojik olarak yönlendirilmiş bir okuması, kesinliklerin sürekli olarak gerçekleştirilmediği bir savaşın anlık savaş deneyimini vurgular. Levinas’ta bu durumun daha geniş sonuçlarına dair bir kavrayış elde edilir: savaşın düzensizlik sırası göre... Muharip kavramı stratejik öngörünün sadece çıplak canlı birimleri (savaşçılar) anlamında olmayıp, aynı zamanda mühimmat gibi diğer kavramlar anlamına da geldiğinden, kesinliği bozup yeniden şekillendiren olasılıklar savaş alanının ötesinde sosyal ve politik ilişkileri işlemeye kadar uzanır. Farklı yollarla da olsa toplumlar ve siyasî elitler sürekli olarak silahlı kuvvetleri toplumsal kimlik belirleyicileri ve uygarlık mantığıyla donatırlar, örnek olarak herhangi bir sayıda milliyetçiliği, Britanya İmparatorluğu’nun medenileştirme misyonunu, Birleşik Devletler’in teknolojik üstünlüğünü ele alırlar. Savaşta mücadele -“harekete geçme”- olasılığına maruz kalan kimlik, kamusal sebep ve siyasî düzen karmaşasından bununla karşılaşır.

4 Clausewitz’in en ünlü eseri *Savaş Üzerine*’dir. Türkçesi için (ÇN) bk. Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. H. Fahri Çeliker, Alfa yay., 2018, İstanbul.

5 *Bütünlük ve Sonsuzluk*, eserin giriş kısmı için (ÇN) bk. Emmanuel Levinas, *Sonsuza Tamkılık Levinas’tan Seçme Yazılar*, çev. Erdem Gökyaran vd., Metis yay., 2003, İstanbul.

Levinas'a göre öznel sürekliliğin kesintiye uğraması, insanların kendilerini barış içinde tanımlayan anlam yapılarından uzaklaşması ve ona yabancılaşmasının sonucu, ikinci bir önermenin temelini oluşmasını sağlar: bir beklenmedik durum alanı olarak savaş, sosyal ve politik anlamın bozulmasını ve yeniden yapılanmasını, öngörüyü zorlaştıran yollarla güçleştirir. Bu bağlamda, açıklayıcı ve dolaylı olarak deneyime olan bağlılığın gerekliliği daha da belirginleşmektedir. Savaşın gündeme getirdiği gerekli sorulardan biri olan “nasıl ve nerede yeniden başlayacak” sorusu durumunda fenomenoloji, kendini mütemediyen deneyime referans olarak yeniden bulmayı amaçlayan bir düşünme biçimi şeklinde, [fenomenolojinin] değerini öne sürmektedir. Bunun farkına varmak, savaşın çoklu deneyimleri ile kuramlaştırma görevi arasındaki ilişkiyi dikkate almayı gerektirir.

Fenomenolojik geleneğe yakın bir başka savaş yazarı Hannah Arendt'ti. Kendisi, savaşın muhtemel sonuçlarını ve şiddetin kendi başına öngörülebilir politik etkiye uygulanabileceği çok sınırlı bir dereceye vurgu yaptı. *Geçmiş ve Gelecek Arasında (Between Past and Future)*, isimli kitabında Fransız Direniş savaşçısı ve şair René Char tarafından sunulan bir formülasyona başvurdu. Char'ın gözlemlendiği özgürleşme, kendisi ve yoldaşları için savaşın anlamını değiştirdi: yaklaşan zafer savaşlarını onlara “vasiyetsiz” bırakılmış bir “mirasa” dönüştürdü. Savaş, etraflarındaki dünyayı dönüştürmüş ve onlara sıra dışı günlük politika faaliyeti deneyimi vermişti; ancak bu şeylerin sonraki anlamı muallaktaydı, sessizdi: “vasiyetsiz”. Char, kendisini savaş dönemindeki benliğinden uzaklaştırmanın yollarını aradı, “merkezinde kendisinden başka bir şeyin olmadığı özel bir yaşam” beklentisiyle “bu önemli yılların havasıyla bağımı koparmak, sessizce hazinemi reddetmek (baskılamak değil)” (Arendt 1993:3-5). Arendt, her nasılsa, onu içinde Char'ın şimdi reddetmeye mahkûm olduğu, aslında onun yükselişi ve yoldaşlarının içinde olduğu “halka ait... özgürlüğün ortaya çıkabileceği bir yer” (age.) olan “hazine”nin bulunduğu bir “garip zaman aralığı” içinde buldu (age.). O (Arendt), onların bu çarpıcı hislerinin benzersiz olmadığını, ancak “modern çağın en içteki tarihini politik olarak ortaya koyan devrim tarihi” içinde tekrarlayan” (age.) bir şey olduğunu ileri sürdü.

Arendt'in bu noktadan itibaren bir hataya dayanarak ilerlediği söylenebilir; çünkü Char'ın deneyimini savaştan ziyade devrim fenomenolojisinin kanıtı olarak sınıflandırılması, onun melankolik, kesinlikle muhafazakâr beklentileriyle çelişir. Bunun yerine, savaş fenomenolojisinin bir yönü olarak düşünüldüğünde, Arendt'in “garip zaman aralığı” bize onun üretkenlik

gücünü hissettirir. Onun toplumsal ve politik anlamı acımasız bozuşunda, öznelerin harekete geçmesiyle, savaş bir olasılık alanı sunar. Bununla birlikte, o, bu olasılık için değişen derecelerde belirleyici olur; çünkü onun sonuçları her zaman gücü, sembolü ve malzemeyi yeniden dağıtmaktır. Savaş sonrası Fransa’da, örneğin, direniş deneyimi hemen ortadan kalkmadı; ancak Gaullizm’in sembolik otoritesinin bir parçası olarak yeniden şekillendi: bir halk “hazinesi”, Char’a ait özel bir tür değildir. Savaş dönemi deneyimlerinin diğer biçimleri politik ifade biçiminin yeni formları ve değişen başarılarla yeni toplumsal hareketler için temel oluşturdu: bunun için, askeri hizmet yoluyla geçerli cinsiyet normları ve azınlık durumuna düşen toplulukların “entegrasyonu” ile mücadelede kadınların “savaş görevi” rolünü düşünün. Bunlar, savaşın mirası, deneyimlerine hak iddia eden özneler doğrultusunda ifade edilir. Bundan dolayı savaşın üretken gücünde tuhaf bir ikilik vardır: bir yandan teknolojiden vergilendirmeye kadar her şeyde radikal yeniliği zorlayabilirken, diğer yandan sıradan “barış” düzenine sessizlik olasılığının ve çatışma temelini boşluğunu açar.

Savaş fenomenolojisi ile ilgili üçüncü bir öneri ise savaşın özellikle fiziksel şiddetin durması ile sonlanmayan, çeşitli şekillerde yaratıcılık ve rekabet ihtiyacını deneyimleyen kişileri bu deneyimlerle karşı karşıya getiren üretken bir kuvvet olduğudur. Burada, “savaş”tan “barış”a anlam aykırılığının/zıtlılığının izlenmesinde (bu farkın sorun haline dönüştürülmesi şeklinde) fenomenoloji, eleştirinin ve savaş mantığının sulh düzeninin yapısı ve sürekliliği içerisinde gözlemlenmesi için yeni olasılıklar geliştirmektedir.

Levinas’ın “kaçışın olmadığı objektif/nesnel düzen” kavramı tek başına güç talebi ile yaşam dünyasına girer. Burada belirsiz kaderleri ile karşılaşmak için “silah seslerine doğru yürüten” sadece askerler değildir, aynı zamanda toplum düzeni de bu durumu bünyesinde barındırmaktadır. Etienne Balibar’ın son zamanlarda iddia ettiği gibi, bu güç öyle bir güçtür ki savaş siyaseti neredeyse her zaman “nötr pozisyonu” ortadan kaldırır (Balibar 2008:366). Bu acil talebe bağlı olarak, böyle acil durumların askıya alınması ve operasyon yapılarını kritiğe açmaya yönelik olan metodolojik periyot ve fenomenolojik sorgulama potansiyelinin farkına yeniden varabiliriz. Bunu gerçekleştirilmemesinin ortaya çıkaracağı tehlikeler oldukça açıktır. Yabancılaşan savaş konularının “kendini tanıma”, kendi deneyimlerini referans alarak yaratıcı, kurucu hak iddia etmek için yeni eylemler yapması gerekiyor. Burası -Char ve diğerlerinin de tanıklık ettikleri- kuvvetli bir istikrarsızlık içermektedir: Sistemin tipik bir şekilde derinlemesine belirsizlik içerdiği

zamanlarda yaşam dünyasının özgürlüğü ve terör eş zamanlı olarak nesnel sistem tarafından bir anda kesintiye uğratılır ve kriz artar. Böyle bir kendi kendine yaratma anı estetiği davet eder.

Char'ın şiiri, yalnızca en duygulu dilin tanıklık edebileceği güzel ve hayatî bir yakınlığın deneyimlenmesini reddetmeye odaklanmıştır. Bu güç, baştan çıkarıcı fakat şimdi istenmeyen bir bellek olarak savaş zamanının kendisini çevrelemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Fakat diğerleri, tehlikeli hali yani risk durumunu bir değer statüsüne yükselterek, bir kişinin hayatını savaşın şiddetle olan ilişkisinin merkezine koymayı önerdiler. Ernst Jünger'in *Storm of Steel*'in (2004) -*Çelik Fırtınası*- gerici diremselciliği (vitalizm) gözü kara ve inandırıcı bir güç betimlemesinin rahatsız edici bir paradoksunu sunar ki genç hayatlar eş zamanlı olarak biçimlenir ve savaş siperlerinde silinir ve takip edilen ideolojik yıkımla birlikte savaşla ilgili bu hesaplar sürekliliğe dönüşür. Başka bir yerde, Fanon'un *Wretched of the Earth* isimli eserinde Sartre'in maço devrimciliğine girişi buluyoruz ki burada usta fenomenolojist sömürgecilere karşı oluşan yerli şiddetini kendi kendine yaratmanın nihai eylemi olarak sunmuştur: "Şiddetin çocuğu, her an insanlığından bir şeyleri kaybetmektedir. Biz onu harcayan adamlardık, o ise kendisini bizde adam kılan idi: daha yüksek kalitede, farklı bir adam" (Fanon 2001: 20).

Kesinlikle tekrarlıyor olsa bile savaşın bu tarz durumları gerektirdiğini varsaymak yanlıştır. Char'ın belirttiği gibi savaş, kendi kendine tanıklık etmiyor: anlamı üretilmiş oluyor. Ama bu tanıklık gerektiriyor: orada, kısmen kendi esas gücüne uzanıyor. Politik hayatın düzenleme prensibi olarak savaş tarafından açılan zorlama üretim alanının ve ölüm için ayartıcı yakınlığın tanınmasında, fenomenolojik sorgulama eleştiri için değerli bir birleşim sağlar. Tekrarlanan deneyimlerin eleştirel "destekler dizisi" olan talep, önceliğin talep edilmesi, bastırılması ve diğer asli olasılıkların geri alınması gibi savaşın artırılmasında veya çıkarılmasında bize uyum sağlar. Bu olasılıklar vahşice tehlikeye atılmış olsalar bile savaşta gözden kaçabilir. Jünger'in ve Sartre'in savaşçı hayatın üretken gücünü bir değere yükseltme çabaları bütün bunlardan sonra sadece mevcut değer ekonomileri bağlamı içerisinde mümkün olabilmıştır. Başlangıçların neyi başlattığımız konusundaki sorumluluğu zorunlu olarak taşımasına rağmen bu geniş ekonomide, yeni başlangıçların olasılıklarını elde tutmak için asıl sorgulama alanına geri dönme kararı kesinlikle bir yere sahiptir.

Kaynakça

- ARENDA, Hannah. (1993) *Between Past and Future*. London: Penguin.
- CEVİZCİ, Ahmet. (1996) *Felsefe Sözlüğü*. Ekin: Ankara, s. 148.
- BALIBAR, Etienne. (2008) *What's in a War?*, *Ratio Juris* 21 (3): 365–386.
- JÜNGER, Ernst. (2004) *Storm of Steel*. London: Penguin.
- KÜÇÜKALP, Kasım. (2006) *Husserl*. Say: İstanbul, s. 186.
- LEVINAS, Emmanuel. (1969) *Totality and Infinity*. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- SARTRE, Jean-Paul. (2001) *Preface*. In *The Wretched of the Earth*, edited by Frantz Fanon. London: Penguin.
- VON CLAUSEWITZ, Carl. (1976) *On War*. Princeton, NJ: Princeton University Press.